

Мср НИКОЛА СТАНКОВИЋ
Београд, Србија
Е-адреса: nikolastanza1994@gmail.com

ДИНАСТИЈА ХАБЗБУРГА ПОД НАДЗОРОМ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ (1918–1940)

САЖЕТАК: Предмет рада садржан је у намери да се представи феномен страха од рестаурације династије Хабзбурга на аустријски или мађарски престо, у годинама након Првог светског рата. Помно надгледање хабзбуршких присталица у поменутих земљама, као и саме владарске породице, преко званичних дипломатских органа у иностранству, којима је намењен задатак да прате и сузбијају пропаганду и претензије Хабзбурга, демонстрира решеност политичке елите Краљевине СХС / Краљевине Југославије да будно мотре на потезе свргнуте династије. Тежња да се демистификује улога Римокатоличке цркве и бочне гране развлашћене лозе у општим кретањима везаним за обнову утицаја у Средњој Европи током међуратног периода, јесте још једна од суштинских одлика овог чланка.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Хабзбурзи, Зита Хабзбуршка, Ото Хабзбург, Албрехт Хабзбуршки, Ватикан, Милан Стојадиновић

Управо због природе саме власти, значај династије Хабзбурга за просто-ре на којима се столећима протезала њихова власт био је немерљив. Наиме, владајући дом био је кључни интегративни фактор разнородних провинција, сабраних под његовим скиптром. Покрајине са снажним самобитностима, обједињавало је једино то што су биле наследни посед куће Хабзбурга. Стога је династију, као незамењиви кохезивни чинилац изразито хетерогених области, било незамисливо истиснути из прорачуна приликом домишљања о судбини државе познате под називом Аустроугарска монархија; којој је као универзалистичкој, феудалној државној творевини средњовековног типа, једина историјска константа био династички принцип. Унеколико поспешен током реке Дунава и доминантном римокатоличком вероисповешћу поданика.¹

¹ А. Ц. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918: Историја Аустроугарске царевине и Аустроугарске*, Београд 2001, 10–13; Čarls V. Ingraо, *Habzburška monarhija 1618–1815*, Beograd – Novi Sad 2014, 6–20; Херман Вендел, *Хабзбурзи и јужнословенско питање*, Нови Сад 2022, 13–14; Benjamin Curtis, *The Habsburgs: The History of a Dynasty*, Bloomsbury 2013, 1–5.

Избијањем Првог светског рата, драматично је актуелизовано национално питање унутар Монархије. Прокламовани ратни циљеви Краљевине Србије, односно њен југословенски програм, јасно сведоче томе у прилог. Но, и поред тога, њено растакање није се изричито предвиђало у врху сила Антанте. Напротив, очување Двојне монархије, преуређене на федералној основи, озбиљно је фигурирало у закулисним дипломатским кулоарима, плашећи поборнике уједињења Јужних Словена под окриљем Краљевине Србије.

Подршка концепту федерализације (који је имао дугу предисторију), давала је импулс деловању заговорника решења јужнословенског питања у оквиру Аустроугарске. Заступници дате идеје, били су најактивнији с краја 1917. и почетком 1918. године, настојећи да интернационално афирмишу самосвојност покрајина из којих су потицали. Чак ни председник Сједињених Америчких Држава, Вудро Вилсон настојећи да сепаратним миром одвоји Аустроугарску од Немачке, у свом чувеном програму од четрнаест тачака, објављеном 8. јануара 1918. године, не помиње независност за обесправљене народе у њеном саставу, већ искључиво аутономију у оквиру старих, регионалних граница, сматрајући да ће оне бити подесне за одржање мира у том делу Европе. Покушај младог цара/краља Карла Хабзбурга, да у договору са америчким председником створи неко ново, модерно федерално Свето римско царство, претрпео је неуспех. Било је немогуће прекинути хабзбуршко „вазалство” Немачкој или пак обуздати национализме потлачених народа. Уз то, државни апарат, убрзо је имплодирао под притиском центрифугалних сила, бивајући до максимума истрошен ратним напорима.²

Синергија пропасти хабзбуршке идеје компромиса на спољнополитичком плану и потреса интерних друштвених процеса, нанела је ауторитету Карла I (IV) ненадокнадиву штету. Дан пре него што је проглашена Република Немачка Аустрија (12. новембра 1918), он се одрекао свог удела у вођењу државних послова, иако се грчевито држао својих суверенских овлашћења.

² Катрин Орел, *Средња Европа: Од идеје до историје*, Београд 2012, 227–244; Јов. Н. Томић, *Југославија у емиграцији: Писма и белешке из 1917*, Београд 1921, 188–224; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969, 53–54, 104–106; О одржању реформисане Аустроугарске, један од савременика забележио је у свом дневнику 27. фебруара 1918. године следеће запажање: „Аустрија је пред дилемом: или да пропадне или да се препороди и постане силнија, него икад. Нови цар Карло мисли овом приликом да оствари давнашњи сан бившег престолонаследника Рудолфа и Франца Фердинанда, да од Аустрије створи велико федеративно словенско царство. А никад згодније прилике: Украјина, дело руку аустријских, већ је створена, вазална Пољска је расположена према Аустрији, југословенски пијемонт Србија са Црном Гором је покорена, Русија је леш, према томе сад је моменат да се створи федеративна држава из уже Аустрије, Југославије, Чехо-Словачке, Маџарске, Пољске и Украјине, огромна држава од неких 100 и више милиона, која би заменила Русију. То је утолико лакше, што су за то и наши савезници, Вилсон, Лојд Џорџ, а неки дан на међусавезничкој конференцији социјалиста у Лондону, међу осталим тачкама, тражи се самоопредељење аустријских народности, али није обавезно ван оквира Аустрије, напротив се истиче жеља да она постане федеративна држава. Зар је ико могао помислити да ће нам овај рат донети пропаст Русије, а препорођај и ојачање Аустрије!”. Милош Московљевић, *У Великој руској револуцији: Дневничке белешке*, прир. Момчило Исић, Београд 2007, 171; Ubavka Ostojić-Fejić, *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*, Београд 1994, 164–168; Ђорђе Станковић, *Никола Пашић: Савезници и стварање Југославије*, Зајечар 1995, 247–251, 269–273; Larry Wolff, *Woodrow Wilson and the reimagining of Eastern Europe*, Stanford, California 2020, 58–60, 74–78, 96–99; Adam Tuz, *Potop: Veliki rat i prekrajanje svetskog poretka, 1916–1931*, Београд 2019, 18–22, 253–255; Жан-Пол Блед, *Атлантија једне монархије: Аустроугарска 1914–1920*, Београд 2020.

Околност да никада није био приморан да формално абдицира, може се у великој мери приписати прегнућу шефа војне мисије Велике Британије, Едварда Лајла Страта, под чијом су се заштитом нашли Хабзбурзи, да по сваку цену сачува њихове владарске прерогативе. Захваљујући њему изостала је званична детронизација и омогућено је породици да доспе до свог новог уточишта у неутралној Швајцарској, 26. марта 1919. године. Неизоставно је потребно нагласити да се Страт заузео за династију, превасходно у својству изасланика краља Џорџа V, по чијим упутствима је поступао. Наклоност британске политике према претензијама Хабзбурга, може се уочити и јуна 1920. године. Обилазећи Мађарску, делегација енглеских синдикалних и радничких удружења вршила је „анкету о политичком стању” у земљи, закључивши да је „бели терор” био резултат одбијања да се омогући повратак Хабзбурга на трон.³

Државе које су настале на развалинама Аустроугарске, перманентно је угрожавала претња рестаурације Хабзбурга. Још увек географски, саобраћајно и привредно, уствари функционално неконсолидоване, Југославија, Чехословачка и Румунија, подриване су и у онтолошко-когнитивном аспекту. Њиховом уједињењу, без преседана у дотадашњој историји Европе, неминовно се претпостављало вишевековно трајање Дунавске монархије. Нагон за супротстављањем реваншистичким покушајима, нашао је одраз у формирању одбрамбеног војног савеза земаља-наследница, такозване Мале антанте. Два, уједно и последња покушаја повратка Карла Хабзбурга на мађарски престо, марта и октобра 1921. године, опширно су обрађена у историографији. Зато је неопходно изложити само основну фактографију и хронологију. Подстакнут пре свега од француских владајућих структура, Карло IV се запутио да преузме ефективну управу у свом краљевству, те се 26. марта 1921. појавио у Мађарској. Поред непомирљивог става чланица Мале антанте, за крах првог покушаја рестаурације заслужна је, осим малодушности самог краља, самовоља регента Миклоша Хортија, који није имао намеру да власт добровољно преда свом сизерену. Хорти је пренаглашено тумачио маневре војних снага Мале антанте, настојећи да монарха претњом војне интервенције суседа одврати од повратка на престо. Коначно, услед недостатка експлицитне спољнополитичке подршке, Карло Хабзбуршки је 5. априла, напустио Мађарску и преко Аустрије отпутовао у Швајцарску. Наредни покушај одиграо се 21. октобра 1921, када је краљ у пратњи своје супруге Зите авионом из Швајцарске тајно долетео у Мађарску. Као претходног пута, готово идентичне околности условиле су поновни неуспех. Владарски пар је бродовима енглеске дунавске флотиле евакуисан из Мађарске 1. новембра 1921. године на острво Мадеира (боравиште које им је одредила Велика антанта). На захтев Конференције амбасадора, 3. новембра 1921. мађарски парламент законски је поништио суверенска права Карла Хабзбуршког, који је недуго потом преминуо 1. априла 1922. године на изолованом острву.⁴

³ Hajnc-Diter Hajman, *Habzburzi: Dinastija i carstva*, Novi Sad 2020, 165–169; Gordon Brook-Shepherd, *Uncrowned Emperor: The Life and Times of Otto von Habsburg*, Hambledon–London 2003, 46–53; Архив Југославије (АЈ), Фонд Посланство Краљевине Југославије у Француској – Париз (388), фасцикла 11, јединица описа 28, Пов. бр. 6196.

⁴ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Zagreb 1975, 32–36; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Beograd 1971, 153–160, 174–184; Чедомир Попов,

Одласком последњег цара Аустроугарске са животне позорнице, нису се угасиле претензије династије. Владарска права престолонаследника, младог надвојводе Ота Хабзбурга, бескомпромисно је заступала његова мајка Зита. Штавише, ни у редовима легитимиста у самој Мађарској, али и изван ње, није јењавао набој за рестаурацију. Делегат министарства унутрашњих дела Краљевине Југославије при посланству у Будимпешти, обавестио је 12. априла 1922. године Београд о пробуђеној активности, чији је производ било сакупљање средстава за помоћ вишечланој породици покојног Карла. У мађарској Општој кредитној банци, била је депонована сума од 100.000 долара, прикупљена од мађарског исељеништва у Америци. У том моменту отпочело је и издвајање добровољних прилога за нерођено дете краљице Зите, чији се порођај очекивао у мају. На челу пројекта налазио се уски круг мађарског аристократског друштва. Уплате су похрањене на име грофице Јулије Баћањи, а фонд је назван „Краљевићева опрема”. Инспектор је од претпостављених тражио 5.000 динара како би ангажовао два конфидента, за потребе прегледне хапзбуршких присталица и иредентистичких друштава.⁵ Југословенски посланик у Бечу је 25. априла 1922. скренуо пажњу надређенима на изјаве председника мађарске владе грофа Иштвана Бетлена, које су се тичале финансијске потпоре царици Зити и деци. Бетлен је, при проласку кроз Беч, аустријским легитимистима саопштио да му је Луј Барту (најутицајнији француски министар) приликом консултација по питању апанаже обећао своју помоћ. Предлог је био да све државе-наследнице приложе истоветну суму новца, доцније парцијално увећану, за онолико колико је одређена држава профитирала од заплене приватне имовине владарске породице. Мађарски премијер, притом је постојано истицао да то питање искључиво припада домену хуманости, а не политичког рада.⁶ Три дана касније, заговорници рестаурације приредили су свечану службу у будимпештанској универзитетској цркви у част имендана краљице Зите. Присуствовало је бројно племство, а свештеник је клечећи завапио Господу: „Избави ју Твојом великом милошћу из моћи њених непријатеља и одведи ју тамо, где ју верна срца очекују”. Након службе, послата је телеграфска честитка на Мадеиру. Осим тога, гроф Јулије Андраши, одржао је 30. априла 1922. године предизборни говор, заснован на тези да народни интереси изискују припремање терена „за повратак Отона II”.⁷

Наспрам властелинских магната, као главни стуб подршке Хабзбурга, несумњиво се издвајао клер Римокатоличке цркве. Високи црквени достојанственици такође су припадали слоју крупних земљопоседника, док је вишевековна корелација интереса папске курије и владајућег дома још више

Од Версаја до Данцига, Београд 1995, 169–173; Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*, Београд 2008, 180–185, 290; Милан Ђ. Милојевић, *Балканска равнотежа: Сећања краљевеој дипломатије*, приредили Милена Павловић и Милан Шеровић, Београд 1994, 195–206.

⁵ АЈ, фонд Посланство Краљевине Југославије у Мађарској – Будимпешти (396), фасцикла 14, јединица описа 29.

⁶ АЈ, фонд Министарство иностраних послова Краљевине Југославије – Политичко одељење (334), фасцикла 7, јединица описа 23.

⁷ АЈ, 396 – 14 – 29.

учврстила повлашћени статус католичке цркве у Монархији.⁸ Стога је логично што се она никада није помирила са својом позицијом у новооснованој југословенској краљевини, за шта у изворима постоји неколико илустративних примера. Алојзије Поласчек, капелан у словеначком насељу Апаче, непосредно пре мисе одржане поводом рођендана краља Александра I Карађорђевића, 17. децембра 1922. године, проповедао је о спроводу бившег аустријског цара, Франца Јозефа. Недвосмислено одбијајући да учествује у узношењу молитви за краља и извођењу државне химне, изговарајући се да као аустријски држављанин нема обавезу да то чини. Поред мера суспензије са места вероучитеља у локалној школи, покрајински намесник затражио је посредовање министарства иностраних послова код Сековске бискупије у циљу опозива нелојалног Поласчека.⁹ Југословенски посланик је 29. септембра 1923. из Будимпеште известио министра иностраних послова о усмерењу тамошњег папског нунцијуса Мијопе, следећим речима: „Искрено ради за повратак Хабзбурга. Нарочито настојава, да на владалачке положаје доводи људе који су за Хабзбурге. Тако сада ради да за епископа у Калони дође један човек искључиво од поверења Ватикана. Сви легитимисти желе да им католички бискуп буде наклоњен. То је једна од најбогатијих епархија. Она може много учинити и у погледу материјалне потпоре за пропаганду у корист Хабзбурга. Мађарска влада са своје стране, и ако није против Хабзбурга, не жели да се Ватикан тако директно меша у њене унутрашње послове.”¹⁰ Посланик се узгред надовезао и на то да енглески посланик помаже протестантске властодршце (Хортија и грофа Бетлена) на уштрб папског нунција, најпре зарад конфесионалне солидарности.¹¹ Нунцијус није ублажио своју реторику, настављајући да преовладава као експонент васпостављања не само династије, већ и целовитости територија круне Св. Стефана (предратних граница, ревидираних Тријанонским мировним уговором сила Антанте са пораженом Мађарском). Петнаестом земаљском конгресу католика, одржаном 7. октобра 1923. председавао је надвојвода Албрехт Хабзбуршки, а апостолски нунције је у свом говору категорично заступао двојаку обнову. На скупу се узвикивало: „Живео Ото”.¹²

Службена притужба на понашање папског представника у Будимпешти, након овога није могла изостати. Југословенски посланик при Светој столици у Риму, ставио је до знања једном кардиналу (државном секретару у Ватикану) да нунције горљиво пропагира рестаурацију Хабзбурга, нарушавајући тако европски мир. Привидно изненађен, кардинал је констатовоао да у том случају, будимпештански нунције не делује по инструкцијама из Ватикана

⁸ Jure Krišto, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918*, Zagreb 1994, 45–47; Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 1992, 16–24, 85–87.

⁹ АЈ, фонд Посланство Краљевине Југославије при Св. Столици у Риму (372), фасцикла 3.

¹⁰ Исто, Стр. лично. Пов. Бр. 45.

¹¹ Исто.

¹² Опширније о корекцији границе са Мађарском видети у: Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919–1920: Prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu*, Novi Sad 1975; АЈ, 372-3, ПОВ. бр. 1591. У документу се мисли на титуларног војводу од Тешина/Тешена, о коме ће још бити речи.

– који је према Хабзбурзима равнодушан. Такође, од посланика је затражио компромитујући доказни материјал, тј. говор спорне садржине. Посланик га није поседовао, а није се могао послужити подацима из поверљивих извора. Указавши на дискретни карактер обавештења, упирао се да увери кардинала да су оптужбе основане, мада тешко доказиве у пракси. Прелат је наново инсистирао да му се по могућству достави текст говора, не би ли реаговао. Дакле, интервенција је остала безуспешна.¹³

До тада, на другом крају континента, обезглављена породица Хабзбург нашла је трајније уточиште у Шпанији. Краљ Алфонсо XIII (и сам Хабзбург по мајци), узео је у заштиту цареву удовицу и децу. Он је, 17. маја 1922. обавестио Конференцију амбасадора да ће их ратним бродом пребацити на шпанско тло. Недељу дана касније, штићеници су се искрцали. Смештени су у раскошној ловачкој вили Ел Пардо у предграђу Мадрида, где се 31. маја, родило посмрче цара Карла, принцеза Елизабета. Тегобни порођај угрозио је живот бивше царице Зите, која се сада морала старати о пет синова и три кћери. Шпанска династија обезбедила је све услове за угодан живот. Уз честе посете краљевског пара, уследила је и једна неуобичајена. Зиту је посетио надвојвода Вилхелм Хабзбург, који је и сам био приморан да потражи прибежиште у Шпанији 1922. године. Као припадник споредне гране Хабзбуршке лозе, Вилхелм је био далеко од упражњеног престола, али је имао живописну прошлост, већ тада. Наиме, био је пројектован као кандидат за украјинског владара, учествовао у Великом рату као предводник неколико украјинских формација и са покојним императором Карлом увелико радио на оснивању украјинске федералне јединице у оквиру Аустроугарске. Чак је био на гласу и као следбеник социјалистичких идеја, што му је донело надимак „црвени принц”. Разишавши се претходно са оцем, претендентом на пољски престо, желео је да надокнади тај губитак, тиме што би се приближио главној грани династије, вероватно у тежњи да је придобије за остварење својих замисли о независној Украјини.

Нескривене симпатије краља Алфонса XIII према Зити, испољене у пречестим обилазцима, условиле су поред осталих разлога, измештање породице из близине престонице даље у унутрашњост. Шестог јуна 1923. породица се сместила у једној вили у пределу рибарског села Лекеитио у Баскији. Обрадовање деце надгледала је мајка, а највећи допринос у погледу учитеља за младог престолонаследника, дао је старешина бенедиктинске опатије Панонхалма.¹⁴ Већ крајем марта 1924. године, шпанске власти уверавале су југословенског представника (забринутог због посета аустријских и мађарских легитимиста), да неће дозволити Зити да установи „центар пропаганде” или покрене некакву „авантуру” у новој средини.¹⁵

Наредне године, настао је раздор између две гране Хабзбуршке лозе. Главне, оличене у (екс)царици Зити и младом надвојводи Оту и бочне, настањене у Мађарској, предвођене надвојводом Албрехтом, титуларним војводом од Тешина, сином Фридриха Хабзбурга, врховног заповедника аустроугар-

¹³ AJ, 388-15-36.

¹⁴ G. Brook-Shepherd, *nav. delo*, 73–75; Timothy Snyder, *The Red Prince: The Fall of a Dynasty and the Rise of Modern Europe*, London 2009, 83–90, 99–112, 149–150; Justin C. Vovk, *Imperial Requiem: Four Royal Women and the Fall of the Age of Empires*, Bloomington 2014, 439–440.

¹⁵ AJ, 334-19-50, Пов. бр. 93.

ских оружаних снага у току Првог светског рата. Ривалитет је проистакао из Албрехтове аспирације на мађарски престо. Сходно томе, приврженици династије поларизовали су се на легитимисте и монархисте (присталице слободног одабира краља). Избором надвојводе Албрехта за председника Савеза свих патриотских удружења, његова кандидатура добила је на тежини. Иако је он сам, 21. новембра 1925. демантовао да има амбиције да седне на трон, наводећи да није присуствовао на конференцији недавно одржаној у Баварској, на којој му се приписивало да се састао са баварским и немачким наследницима престола. У знак протеста на његово именовање, легитимисти су организовали банкет, на коме је осуђено преурађено постављање краљевског питања у јавности на неприхватљив начин. Но, својом одмереном реакцијом, монархисти су допринели смиривању тензија. Ђула Гембеш, политичар са крајње деснице и главни покровитељ надвојводе Албрехта, нехајно је коментарисао да је краљевско питање тренутно „неактуелно”.¹⁶ Инсинуацијом да је надвојвода Албрехт у ствари био незаконити син некадашњег ађутанта надвојводе Фридриха, тумачена је подршка коју је уживао у владајућој војној касти, чијем је најужем кругу припадао његов тобожњи биолошки отац. Спољнополитичка узданица монархистичког покрета налазила се у Риму, где се претендент сусрео са италијанским фашистичким диктатором Бенитом Мусолинијем. Гласине да је од Мусолинија добио сагласност за своје планове, стапале су се са онима да суседне државе Румунија и „Србија”, нису противне узурпацији. Српска наклоност схватана је као део маневра да се у Мађарску унесе пометња. У Берлину и Минхену пак, националистички и монархистички кругови доживљавали су Хабзбурге као сметњу будућем припајању Аустрије, из чега је произлазила идеја за наметањем неког немачког кнеза Мађарској, суштински изолованој и примораној да се повинује диктату из Берлина.¹⁷

Међутим, већи неспокој у породичну оазу на обалама Бискајског залива, уносиле су вести о уздржаности званичне Аустрије. Као параметар резервисаности препознато је регулисање трговинских односа са „Чешком” и „Србијом”, а запостављање истих веза са Мађарском. За разлику од аустријске, искорак према Хабзбурзима начинила је будимпештанска влада. Судећи по извештају, послатом југословенском министру иностраних дела из Беча, 12. децембра 1925. године, можемо закључити да су гроф Бетлен и регент Хорти, до тада Зити вратили посед Рацкеве (древну српску насеобину) од 40.000 ланаца земље, са виноградима око Токаја. Уз то, као охрабрење легитимистима послужило је поновно успостављање горњег дома у парламенту, где су хабзбуршке надвојводе седеле као наследни принчеви. Стална претња од могуће интервенције Мале антанте у случају новог покушаја рестаурације, одагната је надом положеном у противљење и надмоћ Италије. Додуше, то није умањило стрепњу од неповољног држања Берлина, нарочито присутну у калкулацијама (екс)краљице Зите. Племићки магнати (грофови Естерхази и Карољи) задужени су да буду веза између породице и мађарске владе. Парадоксално, проносили су се гласови да је очајање хабзбуршког матријарха

¹⁶ АЈ, 334-14-39, Пов. бр. 1020, 1021, 1023, 1024.

¹⁷ АЈ, 334-7-23, Пов. бр. 949.

узроковано управо магнатским несмотреним обећањима да ће повратак у земљу уследити још у току исте године.¹⁸

У склопу пројекта ресуверенизације и територијалне експанзије послератне Немачке, на рачун одредаба Версајског мировног уговора, пројавила су се стремљења збачених немачких династија. Предњачио је баварски престолонаследник Рупрехт, а за њим су се низали изданци Хоенцолерна и Хабзбурга. Југословенски министар спољних послова је 23. децембра 1925. из Беча, на концизан начин обавештен о груписању супротстављених династа: „Рупрехт озбиљно аспирише на суседне аустријске покрајине и испољава се, на жалост, све више као Отонов супарник. Као Хохенцолерни и Рупрехт не мари царицу Зиту. Стога је и он за то да Албрехт постане мацарски краљ.”¹⁹ Истовремено, изјаве Албрехтових сарадника да Румунима и Србима неће тражити ревизију граница утврђених Тријанонским мировним споразумом, одударале су од надвојводиних говора надахнутих иредентизмом у духу обнове старе Мађарске. Слабљење легитимистичких позиција у земљи, појачало је вероватноћу да војводи од Тешина као најозбиљнији конкурент парира неки немачки или енглески принц.²⁰

Чак је и наставни план на основу кога су конципирана предавања надвојводе Ота, искоришћен као средство за компромитацију. Симпатизери надвојводе Албрехта поцртавали су то да желе краља са мађарским, а не „чисто аустријским васпитањем”.²¹ Престолонаследниково мирно одрастање и школовање прекинула је промена амбијента. Селидба у Белгију септембра 1929. године, означила је ново поглавље у плановима за рестаурацију. Усељење у омањи Хам, замак на ободу фламанског села Стенокерзел, јануара 1930. налагала је близина престонице и католичког универзитета у Лувену, где је Ото Хабзбург студирао. Пресељење обележава и прослава пунолетства надвојводе Ота, 20. новембра 1930. године, бивајући својеврсна прекретница. Моменат када он званично преузима старешинство над домом од мајке. Саобразно томе разматрала се и женидба једном италијанском принцезом 1931. године. Дворац Хам тада заправо постаје средиште хабзбуршке пропаганде и стециште појединих незадовољника из југословенске државе. Пре свега, некадашњих аустроугарских официра хрватске националности. Организација „Гвозденог обруча – Отоније” окупљала је све легитимисте. У оквиру ње су штампани календари и други материјал, на основу кога се могао учити порив ка отцепљивању Хрватске и других територија из састава Југославије. Припадници усташког покрета Иво Перчевић и Густав Перчек посетили су надвојводу у два наврата. Перчевић је чак био одушевљен његовом личношћу, нарочито чињеницом да је учио хрватски језик. О томе је обавестио и усташког вођу Анту Павелића.²²

Прва приближнија виђења о положају и ангажману Хабзбурга у Белгији из југословенске перспективе, црпимо из извештаја посланика у Бриселу,

¹⁸ Исто, Пов. бр. 995.

¹⁹ Исто, Пов. бр. 1021.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, Пов. бр. 1023.

²² G. Brook-Shepherd, *nav. delo*, 75–77; Коста Ст. Павловић, *Дневник 1930–1932*, приредили Срђан Мићић, Наташа Милићевић, Београд 2020, 63, 226; Владета Н. Милићевић, *Ustaša: Hrvatska revolucionarna organizacija*, Београд 2018, 81–82.

П. Каровића испостављеног председнику владе Милану Стојадиновићу, 9. јула 1935. године. Поред саосећања које је према Хабзбурзима изражавао белгијски краљевски дом, ослонац обнови пружала је и католичка странка, сетна због нестанка Аустроугарске, бедема католичанства у Средњој Европи. Социјалистички и либерални кругови сматрали су да Хабзбурзи могу бити ефикасна препрека продору немачког националсоцијализма. Нарочито су занимљива опажања посланика о значају царево удовице.²³ На рачун престолонаследника Ота, изрицане су већином похвале. Докторирао је на универзитету у Лувену. Формиран под стриктним режимом мајке, професора и католичких свештеника, није био у прилици да упозна живот изван круга породице, што је произвело негативну промену става аустријске и белгијске аристократије према његовој појави.²⁴ Питање материјалног обештећења Хабзбурга од аустријске државе, добило је свој епилог посетом министра Кравинског и вође легитимиста Визнера Белгији. Мада је повод за сусрет са надвојводом Отом било решавање имовинских спорова, истински разлози су се огледали у постепеној припреми атмосфере за повратак у Аустрију. Проблематизовала се недоумица око могуће титуле. Владар тако мале земље није се могао прогласити царем, док обједињавање мађарске и аустријске круне није долазило у обзир, услед непристајања Мађара и посебности круне Св. Стефана. Очекиване припремне етапе обухватале су: повраћај дела имовине, укидање закона о забрани повратка и доделу аустријског пасоша. Током 1935. године у пуном јеку су биле и припреме надвојводе Вилхелма у Паризу, да се укључи у пројекат обнове. Но, финансијски скандал, тачније умешаност у проневеру приликом сакупљања новца, дискредитовали су га и трајно одабили од рођака настањених надомак Брисела.²⁵

Гроф Иштван Бетлен, након одступања са власти 1931. посвећује сву своју пажњу развијању концепта федерализације Средње Европе. Посебну емпатију гаји према хрватском сепаратизму. Зато не изненађује што је био предмет пажње Милана Стојадиновића, који је 25. јула 1935. упозорио посланика у Белгији о Бетленовој тактици да се под окриљем доласка на једну изложбу, по први сусретне са Отом Хабзбуршким у Стенокерзелу. Два дана

²³ „[...] са пуном кућом деце, без пара и имања упућена на милост заинтересованих пријатеља, жена са пуно амбиција и енергије, са јаком вољом и много страсти жене која је изгубила мужа, престо, земљу, имање, пријатеље... осуђена да живи у једном замку за који се не би отимао мало богатији Белгијанац. Она се данас сматра као центар акције за повратак Хабзбурга у Аустрију чак изгледа да је она својом енергијом често даје сувише брз темпо претендентском покрету. Баш тај став борца за своју породицу, децу, династију и т. д. изазива симпатије чак и код оних који дубље мисле или су позвани да оцењују евентуалне тешке последице повратка Хабзбурга на престо” (АЈ, фонд посланство Краљевине Југославије у Белгији – Брисел (392), фасцикла 1, јединица описа 2, 1–2).

²⁴ „Док је ранијих година он био пренс шарман из романа и оперете, леп као што су готово сви Хабзбурзи у раној младости данас се Отон угојио и окрупњао а изгледа за неколико година старији но што јесте а са изразом лица још озбиљнији за његове младе године. У једном аристократском кругу од људи пуних симпатија за Хабзбурге чуо сам како жале што његов млађи брат није наследник престола јер изгледа као краљевић, да има расе, са отменим изгледом а да Отон не личи на праве Хабзбурге већ на оне рђаве. Исто се тако страхује да га строго и научно образовање и васпитање не скрену у другу крајност и на нежељене путеве којима су одлазили приличан број чланова те династије” (АЈ, 392-1-2, 2).

²⁵ Исто, 3; T. Snyder, *nav. delo*, 162–181.

касније, по питању рестаурације Хабзбурга у Аустрији, Стојадиновић је одржао говор у Сенату. Апострофирао је да Југославија није усамљена на свом становишту да је повратак Хабзбурга недопустив. Осим чланица Мале антанте, напоменуо је да „и неке друге велике европске силе имају исто гледиште”. Истакавши на крају, да нема разлога да сумња у искреност аустријске владе, са којом Југославија има најбоље односе. Свакако да Стојадиновић није престао да прати кретања следбеника династије, али је већ тада увиђао да примарна претња Европи више није млади надвојвода, већ вођа Трећег рајха, Адолф Хитлер.²⁶ Желећи да спречи анексију Аустрије од нацистичке Немачке, француска дипломатија заговарала је оснивање подунавског блока држава, што је управљачка елита Краљевине дочекала са огорчењем.²⁷ Све то је несумњиво утицало да се југословенска страна у будуће ослони на истомишљенике у Берлину. Поуздани извори из Беча сугерисали су Стојадиновићу већ 18. јануара 1937. године, да аустријска влада рачуна на подршку Француске при скорој рестаурацији Хабзбурга.²⁸ Немачко присаједињење Аустрије, у освит 1938. изгледало је као неминовност. Милан Стојадиновић је у разговору са Адолфом Хитлером, постигао консензус по питању судбине Аустрије. Наиме, такозвани *аншлус* био је нешто повољније решење, него васкрсавање Црно-жуте монархије, која би дестабилизovala западне крајеве Југославије. Колико је немачко руководство озбиљно схватало могућност рестаурације, симболички показује и то да је под називом „операција Ото”, 12. марта 1938. године изведена акција припајања.²⁹

Надвојвода Ото Хабзбург, налазио се у Паризу за време немачке интервенције у Аустрији. Он је под патронатом ујака, Сикста од Бурбон – Парме и појединаца из миљеа француске високе политике, развијао проаустријске иницијативе. На пример, испословао је посебан статус за грађане Аустрије у Паризу. Категорија „бивши Аустријанци”, конституисана на његов предлог, онемогућавала је да надлежност над колонијом у Паризу преузме Трећи рајх након аншлуса. Малобројност колоније и њена фрагментираност искључивале су оснивање неке врсте владе у емиграцији или војног одреда који би функционисао у саставу француске оружане силе. Главни адут надвојводе Ота биле

²⁶ К. Орел, *нав. дело*, 252–253; АЈ, 392-1-2; Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Buenos Aires 1963, 364.

²⁷ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit”)*, Beograd 1985, 184–185; Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1934*, Beograd 1987, 70–71, 83–84, 169–170, 192, 227, 243, 280–283; Вести о француским плановима за реконфигурацију Европе у Београду су одзвањале са злослутним призвуком. Фебруара 1936. године, коментарисане су са нескривеним једом: „Париз би пре пристао да види Хабзбурговце него Хитлеровце у Бечу, а ми бисмо пре волели последње него прве. Отуда су Французи поново почели да певају песму о некаком дунавском аранжману. Они виде да је томе аранжману њихов спас, али неће да виде да је у томе наша пропаст. Код нас је опште уверење да би Хабзбурговци брзо отцепили од нас Хрвате! Једном речи, треба ваљда поново створити Аустрију!” (Милан Јовановић Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, Нови Сад 2000, 35).

²⁸ АЈ, фонд Стојадиновић Милан (37), фасцикла 28, јединица описа 208.

²⁹ M. Stojadinović, *нав. дело*, 494–503; Elisabeth Barker, *Austria 1918–1972*. Palgrave Macmillan, London–Basingstoke 1973, 104–105, 112–114; Jacob V. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Rijeka 1972, 135–143; Срђан Мићић, *Краљевина Југославија и аншлус Аустрије 1938. године*, Београд 2010, 15–32, 82–111; William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich: A history of Nazi Germany*, New York 1960, 322–357.

су ипак прворазредне информације са окупираних територија, као и оне из језгра противничког тора. Деликатни подаци потицали су махом од католичких прелата и племићких слојева. Приступ информацијама поверљиве природе, начинио га је примамљивим саговорником за амбасадора САД – а у Паризу, Вилијама Булита, познатог као противника америчког изолационизма. О ситуацији унутар нацистичке Немачке понајвише је обавештавао баварски свештеник Рудолф Грабер, потоњи бискуп Регенсбурга. Иако се судећи по његовом помирљивом или чак афирмативном схватању природе те државе, агентурни рад неизглед може учинити као противречан. Садржину вести, Булит је дискретно достављао председнику Сједињених Држава, Френклину Д. Рузвелту, препоручивши му тиме надвојводу као обећавајућу политичку фигуру.

Приликом састанка 4. маја 1939. надвојвода је обавестио Булита о постојећем сукобу на релацији фашиста и монархије у Италији. Разлог је био краљево негодовање поводом минуле окупације Албаније. Мусолини се наводно оглушио о његово обећање Енглеској да је неће напасти. Италијански краљ је у знак протеста запретио абдикацијом у корист сина, принца од Пијемонта. Мусолини је одвратио да у том случају Велико фашистичко веће неће допустити да принц наследи престо, већ уместо њега одабрати војводу од Аосте, а војска је претила да се умеша у корист принца од Пијемонта. Коначно, позван је и сâм наследник, који је убедио оца да не абдицира. Ипак, савез војне клике и круне настојао је да се побрине да Мусолини не поживи још дуго. Предвиђано је да краљ након ликвидације абдицира, а принц од Пијемонта прокламује устав сличан тадашњем „српском уставу”. Маниризам америчке дипломатије да користи хабзбуршке надвојводе као доушнике учачамо још 1936. када амерички амбасадор у Будимпешти класификује надвојводу Албрехта Хабзбуршког, као веродостојног информатора. Блискост је резултирала чак и одласком на његово друго венчање у Панонхалм. Амбасадор Монтгомери је вероватно био необавештен о Албрехтовим контактима са Немцима. Пронацистичка оријентација овог претендента на мађарски престо, дошла је до изражаја по избијању Другог светског рата, пре свега сарадњом са Партијом стреластог крста и СС трупима, али и учешћем у мађарским злочинима над српским живљем у Војводини.³⁰ Надвојвода Вилхелм такође се препустио нацистичком загрљају, озлојеђен и остракован, надао се да ће се окористити немачким освајањима зарад испуњења својих снова о самосталној Украјини.³¹

Колико су заиста вределе информације којима је Ото располагао, може одгонетнути позив председника Рузвелта надвојводи да га посети у Белој кући, марта 1940. године. Југословенско Министарство спољних послова

³⁰ G. Brook-Shepherd, *nav. delo*, 141–146; AJ, Посланство Краљевине Југославије у САД – Вашингтон (371), фасцикла 4, јединица описа 6, шифровано писмо послато из Београда у Вашингтон 21. фебруара 1939. године; Donald J. Dietrich, *Catholic Citizens in the Third Reich: Psycho-Social Principles and Moral Reasoning*, New Brunswick – Oxford 1988, 184–185; *For the President: Personal and Secret Correspondence Between Franklin D. Roosevelt and William C. Bullitt*, editor Orville H. Bullitt, Boston 1972, 349–350; *Discussing Hitler: Advisers of U. S. Diplomacy in Central Europe 1934–1941*, edited and introduced by Tibor Frank, Budapest – New York 2003, 29, 90, 347; Милан В. Терзић, *Борба за информације: Радио-везе и дејешце Југословенске краљевске владе и Драже Михаиловића 1941–1944*, Београд 2022, 216, 265.

³¹ T. Snyder, *nav. delo*, 189–190, 196–204, 210–212.

примило је извештај о посети од посланства у Вашингтону и известило затим представништво у Стокхолму ради знања и управљања о учинку: „Сви су изгледи да је пут надвојводе Отона у Америку извршен у сагласности са француским политичким круговима, који у њему виде подесну личност за послератно регулисање проблема Централне Европе. У споразуму са тим круговима заузео се и амерички амбасадор у Паризу г. Булит да надвојвода Отон буде примљен од званичних личности у Вашингтону. Њујоршки пак надбискуп г. Спелман, који је у контакту са г. Булитом, помогао му је да дође у везу са истакнутим политичким личностима. Међутим надвојвода није ни код америчког народа ни код исељеничких маса наишао на одговарајућу идејну подлогу за своју акцију у погледу рестаурације Хабзбурговаца. Његова је посета побудила интересовање само код неких хроничара и политичара који се из аматерства баве европским питањима”. Југословенске исељеничке организације подсетиле су јавно мњење, да је хабзбуршка пропаганда у раскораку са начелима за које се Америка борила у Првом светском рату, док је од посланства мисија оцењена као неуспешна, поред осталог и услед избегавања страних посланика да се виде са надвојводом. Мађарски дипломата је из тог разлога чак напустио Вашингтон на неколико дана.³²

Путовање Ота Хабзбурга у САД, региструје и посланство Краљевине Југославије у Аргентини (Буенос Ајресу). Изузев успутне напомене да га је аргентинска штампа једва констатовала, посланик 2. маја 1940. шаље опширан извештај описујући поодмаклу фазу хабзбуршке агитације у Јужној Америци. Средиште пропаганде било је у аргентинској престоници, мада је било осетно присутно и у осталим јужноамеричким републикама, поготово Бразилији. Није образован никакав комитет, дејствовало се преко угледних појединаца и по препорукама комитета из Париза и Лондона. У погледу финансијске подршке рачунало се на богатије јеврејске емигранте, који су решење јеврејског питања у Средњој Европи видели у оквиру обновљене Хабзбуршке монархије. Агенда се заснивала на неодрживости Версајског мировног поретка и потенцирању несврсисходности постојања Чехословачке, Југославије и Пољске. Именовани су сви јавни радници склони Хабзбурзима, нарочито у Чешкој и Словачкој, где је према извештају, расположење за обнову било најприсутније. Што се тиче Југославије, присталице рестаурације концентрисале су се претежно на српско-хрватски сукоб.³³ Ново поглавље у животу изгнаних Хабзбурга отпочело је нападом Немачке на земље Бенелукса и Француску, 10. маја 1940. године. Непосредно након повратка Ота Хабзбурга из САД, хабзбуршко домаћинство се изнова морало селити. Привремени одлазак у Француску, а на крају и у Америку, обележиће увод у најинтензивнији период кампање за стварање једне нове мултинационалне, средњоевропске државе са Отом Хабзбуршким на челу.³⁴

³² G. Brook-Shepherd, *nav. delo*, 145–146; АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Шведској – Стокхолм (382), фасцикла 1, јединица описа 5, Стр. Пов. бр. 946/III.

³³ АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Аргентини – Буенос Ајрес (385), фасцикла 7, јединица описа 46, Пов. бр. 96.

³⁴ Детаљније о хабзбуршкој акцији у САД, видети у: Никола Станковић, „Емигрантска влада Краљевине Југославије, претња рестаурације Хабзбурга и могућност оснивања Подунавске федерације”, *Војноисторијски гласник* 2 (2021), 121–146.

Континуирана борба Хабзбурга да након пораза у Првом светском рату поврате свој утицај у Средњој Европи, непрекидно је надзирана од југословенске дипломатије. Упокојењем цара/краља Карла I (IV), 1922. године, она поприма бенигни облик и трому динамику. Недорасли престолонаследник Ото, под егидом мајке царице/краљице Зите, постао је инкарнација прохујале славе Двојне монархије. Мађарска аристократија и Римокатоличка црква као организам, дуго чине два потпорна стуба рестаурације. Осим Мале антанте, Хабзбурге угрожава претензија ратоборног баварског принца Рупрехта из куће Вителсбаха, за ким не заостају ни потомци царских Хоенцолерна. Дисхармонични гласови унутар династије, настали држањем одметнутог надвојводе Албрехта Хабзбуршког, зачули су се и утихнули 1925. године. Но, дихотомија унутар породице одржала се изопштавањем надвојводе Вилхелма, који је саботирао обнову. Иако Милан Стојадиновић у сагласности са немачким политичким врхом решава хабзбуршки ребус, дипломатија југословенске државе уредно евидентира моменат када се надвојвода Ото отиснуо на прекоокеански пут.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 2023/11/20

Accepted: 2023/11/29

NIKOLA STANKOVIĆ, Ma
Belgrade, Serbia
E-mail: nikolastandza1994@gmail.com

THE HABSBURG DYNASTY UNDER THE SUPERVISION OF YUGOSLAV DIPLOMACY (1918–1940)

SUMMARY: The subject of the work is contained in the intention to present the phenomenon of fear concerning the restoration of the Habsburg dynasty to the Austrian or Hungarian throne, in the years after the First World War. The close monitoring of Habsburg supporters in the mentioned countries, as well as the ruling family itself, through official diplomatic missions abroad which were assigned the task of monitoring and suppressing Habsburg propaganda and pretensions, demonstrated the determination of the political elite of the Kingdom of SHS/Yugoslavia to keep a watchful eye on the moves of the overthrown dynasty. The tendency to demystify the role of the Roman Catholic Church and the side branches of the disempowered line in the general movements related to the restoration of influence in Central Europe during the interwar period is another essential feature of the article. The overriding importance of the article is the approach by which the research was carried out. The aspiration to unify the results achieved in foreign historiography, contained in hitherto mostly unknown and inaccessible literature for Serbian researchers, with knowledge obtained from unpublished documents of several funds of the Archives of Yugoslavia gives a comprehensive insight into the processes related to Habsburg activity between the two world wars.

KEYWORDS: Habsburgs, Zita von Habsburg, Otto von Habsburg, Archduke Albrecht Duke of Teschen, Vatican, Milan Stojadinović